

FILOSOFIAN KOE 11.3.2015 HYVÄN VASTAUKSEN PIIRTEITÄ

Alla oleva vastausten piirteiden ja sisältöjen luonnehdinta ei sido ylioppilastutkintolautakunnan arvostelua. Lopullisessa arvostelussa käytettävistä kriteereistä päättää tutkintotoimikunta.

Filosofian kokeessa käsitellään koko todellisuutta, sen monimuotoista hahmottamista sekä ihmisen toimintaa siinä. Filosofian erityisluonne on sen tavassa jäsentää ongelmia käsitteellisesti, järkipärisesti ja keskustellen. Filosofian kokeessa arvioidaan kokelaiden ajattelun valmiuksia, joita tarvitaan muuttuvassa ja monimutkaisessa yhteiskunnassa.

Filosofian käytännön merkitys perustuu siihen, että opiskelija oppii jäsentämään käsitteellisesti arvoja, normeja ja merkityksiä koskevia kysymyksiä. Filosofian opiskelu auttaa näkemään, mitä arvoa erilaisilla tiedoilla ja taidoilla on yksilölle ja yhteiskunnalle. Tietojen ja taitojen erikoistumisen vastapainona filosofian opiskelu opettaa hahmottamaan laajoja käsitteellisiä kokonaisuuksia ja yhteyksiä. Se auttaa näkemään, miten eri tieteenalojen ja ajatteluperinteiden käsitykset todellisuudesta, periaatteista, arvoista ja normeista voivat muodostaa keskenään johdonmukaisia kokonaisuuksia tai olla keskenään ristiriidassa. Filosofia kehittää arvostelukykä.

Filosofian opetus edistää luovan ja itsenäisen ajattelun kehitystä. Filosofian kokeessa annetaan runsaasti tilaa opiskelijoiden yksilöllisten näkemysten muodostamiselle. Kun opiskelijat paneutuvat filosofian peruskysymyksiin, joihin ei ole yksinkertaisia ratkaisuja, he oppivat muodostamaan ja perustelemaan omia näkemyksiään sekä samalla kunnioittamaan toisenlaisia perusteltuja näkemyksiä.

Filosofian kokeessa arvioidaan opiskelijan

- kykyä hahmottaa filosofisia ongelmia ja niiden erilaisia mahdollisia ratkaisuja
- kykyä jäsentää puhetta ja tekstiä käsitteellisesti sekä tunnistaa väitteitä ja niiden perusteluja
- kykyä arvioida erilaisten filosofisten käsitysten perusteluja
- taitoja hallita yleissivistävät perustiedot sekä filosofian historiasta että nykysuuntauksista ja kykyä osata suhteuttaa niitä yhteiskunnan ja kulttuurin ilmiöihin.

Filosofiassa arvioidaan käsitteiden ja teorioiden omaksumista sekä kykyä ilmaista omaa filosofista ajattelua. Opiskelijan suhde filosofisiin kysymyksiin on yksilöllinen, mutta kysymysten käsittelyn perustana ovat ajattelun tiedolliset hyveet: kriittisyys, älyllinen rehellisyys, johdonmukaisuus, ristiriidattomuus ja järjestelmällisyys.

Filosofian vastauksia arvioidaan 6 eri näkökohdan valossa: tieto, ymmärtäminen, soveltaminen, analyysi, synteesi ja arvioiminen. Nämä ovat toisiinsa liittyviä näkökohtia ja osin hierarkkisessa järjestyksessä.

Filosofian kokeessa voidaan arvioida vastauksia ns. SOLO-mallin mukaan (Structure of the Observed Learning Outcome). Siinä vastaukset on jaettu 5 luokkaan.

Heikoin vastaus on esistruktuurisella tasolla, tai kysymys on ymmärretty väärin. Tällä tasolla on 3 vastaustyyppiä: kokelaan vastaus ei ole asiaan liittyvä, vastaus toistaa vain sen, mitä kysymyksessä itsessään on sanottu, tai kokelas kirjoittaa irrallisen näkökohdan.

Yksistruktuurisessa vastauksessa on yksi asiaan selvästi liittyvä seikka. Vastauksen ainekset ovat kuitenkin muuten satunnaisia, eikä vastauksella ole jäsentynyttä rakennetta.

Monistruktuurisessa vastauksessa on useita asiaan kuuluvia seikkoja, mutta niitä ei ole onnistuttu liittämään yhteen kokonaisuudeksi, joten vastaus on luettelomainen. Vastauksessa mainitut esimerkit eivät avaa yleisempiä näköaloja.

Suhteutetussa vastauksessa kysymyksen kannalta asiaan kuuluvia näkökulmia on liitetty toisiinsa johdonmukaisella ja järkevällä tavalla. Vastauksesta tulee koherentti kokonaisuus, joka selittää kysymyksen ongelman.

Kehittyneessä jäsentelyssä kysymykseen liittyvä relevantti aineisto on toisiinsa suhteutettuna. Käsitteet ja perustelut muodostavat johdonmukaisen kokonaisuuden, joka vastaa tehtävään liittyviin kysymyksiin sekä pohtii vaihtoehtoisia lähestymistapoja. Parhaissa vastauksissa tulevat esille tieto, selittäminen, ymmärtäminen, soveltaminen, analyysi, synteesi ja arvioiminen.

Tehtävä 1

Kokelas esittää oman subjektiivisen mutta myös perustellun vastauksensa tehtävään. Hän osoittaa tuntevansa moraalifilosofoja (Sokrates, Aristoteles, Hume, Kant, MacIntyre, Rawls) tai moraalifilosofian eri suuntauksia (oikeusperustainen etiikka, hyve-etiikat, deontologia, konsekventialismi) ja/tai metafysikoita (Platon, Aristoteles, Spinoza, Leibniz, Hegel, nuori Wittgenstein). Kokelas voi myös ilmoittautua esimerkiksi skeptikoksi (Hume), kriittisen filosofian edustajaksi (Kant) tai jopa dialektiikan edustajaksi (Hegel, Marx). Tärkeintä on, että kokelas osaa asettua edustamaan jotakin filosofista asennetta ja sen mukaista tapaa filosofoida. Täysiin pisteisiin edellytetään paitsi omakohtaista suhdetta ja eläytymistä johonkin suuntaukseen myös vaihtoehtoisten näkemysten jonkinlaista kriittistä huomioimista. Tärkeintä on kuitenkin omakohtainen suhde filosofiaan, filosofisiin ongelmiin ja argumentaatioon.

Tehtävä 2

Perustava skeptinen teesi on: erehtyminen on aina mahdollista, mihinkään ei voi luottaa, joten tieto on mahdotonta. Tässä käsitellään tehtävänannon mukaisesti nimenomaan tiedollista eli episteemistä epäilyä. On hyvä antaa esimerkkejä perusteettomista tai huonosti perustelluista uskomuksista, joihin kuitenkin luotetaan. Tilanne on kaksijakoinen. Erehtyväisyyden vuoksi mihinkään tietovaateeseen on vaikea luottaa, mutta ihmiset uskovat silti, jopa huonoin perustein. Ihminen on taipuvainen sivuuttamaan skeptisen haasteen ja uskomaan huonoin perustein. Jos ihminen haluaa uskoa, hän myös uskoo – perusteista välittämättä. On kaksi eri asennetta, joita voisi kutsua skeptiseksi ja dogmaattiseksi.

Yksi syy erehdyksiin on halu uskoa. En usko ystävääni varkaaksi, koska pidän hänestä niin paljon. En halua uskoa pahaa hänestä. Tässä on vaikea luopua virheellisestä uskomuksesta. Yksi erehdysten syy on havaintojen harhaisuus. Aisteihin ei voi aina luottaa. Aistimien antama informaatio pitää tarkistaa. Aina tämä ei ole mahdollista. Tuttuuteen perustuva uskomus ei aina osu oikeaan. Myös päättely voi epäonnistua: "jos ulkona sataa, on kylmä; ulkona sataa; siis ulkona on kylmä" on oikein; "jos ulkona sataa, on kylmä, ulkona on kylmä, siis ulkona sataa" on väärin. Kuvaukseen perustuva tietovaade saattaa olla harhainen. Oppikirjasta saadaan informaatiota, joka joskus on virheellistä tai harhaanjohtavaa. Tiedon auktoriteetti saattaa erehtyä. Monet virheelliset uskomukset ovat ihmiselle tärkeitä, ja siksi niistä on vaikea luopua. Elämä ja toiminta perustuvat silloin uskomuksiin, jotka eivät pidä paikkaansa. Tuntuu, että olisi hyvä syy uskoa edelleen, vaikka kyseessä onkin virhe.

Virheet vähenevät, jos tietovaateisiin suhtaudutaan terveen kriittisesti. Perinteiset uskomukset ja toiveajattelu johtavat usein harhaan. Arvauksia ei kannata tehdä. Tieteessä testataan teorioita eri tavoin ja erilaisissa tilanteissa. Tulosten on oltava toistettavia, ja siksi tieteen tuloksiin voi luottaa. Tiedollisia auktoriteetteja voi epäillä ja tarkistaa niiden väitteet eri lähteistä. Tietovaateiden koherenssiin tulee kiinnittää huomiota. Ristiriidat ovat epätotuuden merkki. Toisaalta laajakaan yksimielisyyttä ei ole taiteiden totuudesta. Kriittisyydestä ja tarkistuksista huolimatta uskomus saattaa edelleen olla virheellinen. Tämä vuoksi on tärkeää soveltaa tiedollisia uskomuksia varovaisesti käytäntöön. On varauduttava siihen, että uskomus ei olekaan tosi tai pätevä. Näin vältetään vahinkoja.

Huomautus: puhe väärästä tai virheellisestä tiedosta on tässä yhteydessä erehdys. Tieto ei voi olla virheellistä.

Tehtävä 3

Jeremy Benthamia pidetään klassisen utilitarismin perustajana. Bentham vastusti aikansa luonnonoikeusajattelua ja piti teon seurausten arviointia ratkaisevana arvioitaessa seurausten hyvyyttä tai pahuutta. Onnellisuuden maksimointi ja mielihyvän tai kärsimyksen minimointi on tekojen ainoa perusteltu kriteeri, koska sekä laki että etiikka ovat ihmisen luomia järjestelmiä. Benthamin hedonistinen etiikka ja utiliteettikalkyyli kokivat muodonmuutoksen John Stuart Millin liberaalissa utilitarismissa. Mill korosti mielihyvien laadullisia eroja ja onnellisuuden lisäksi yleistä hyvinvointia, inhimillistä kukoistusta ja yhteiskunnallista kehitystä. Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriassa kritisoidaan utilitarismia ja esitetään vapauksien ja muiden oikeuksien ensisijaisuutta. MacIntyre on kuuluisa hyve-etiikka, joka vastustaa utilitarismia: hyveet ja hyöty eivät sovi yhteen.

a)

Kysyessämme, miksi tietty teko (esim. viattoman ihmisen tappaminen) on väärin, odotamme perustelua. Mikä tekee teon moraalisesti tuomittavaksi? Sen sijaan että mielivaltaisesti sanoisimme tekoa vääräksi, koska meistä sattuu tuntumaan siltä, arvioimme seurauksia, joita teosta aiheutuu. Tappamisen seurauksena ihminen on kuollut, mikä on (ainakin jos hän ei sitä itse halua) radikaalisti vahingollinen seuraus ja siten moraalisesti tuomittava. Rationaalinen etiikka tarvitsee perusteet siihen, miksi jotkin teot ovat hyväksyttäviä ja toiset eivät. Vetoaminen siihen, miltä meistä tuntuu tai siihen, että jokin auktoriteetti on teon kieltänyt, riistää etiikalta sen rationaalisen perustan. Kant puolestaan vaatii velvollisuuden seuraamista seurauksiin katsomatta. Utilitaristille tämä ei ole hyväksyttävä peruste, sillä velvollisuuksiakin on arvioitava seurausten kannalta. Juuri seuraukset vaikuttavat ihmisten elämään.

b)

Tekojen seurausten arviointia vaikeuttaa seurausten runsaus ja moniselitteisyys, tietämyksemme rajallisuus ja vaikeus ennakoita seurausten toteutumista.

Teoilla on suoria ja epäsuoria seurauksia: kun avaan ikkunan, suora seuraus on, että luokahuoneeseen tulee raitista ulkoilmaa; epäsuorana seurauksena joku luokassa olija saattaa vilustua. Sydämen lävistäminen veitsellä tappaa varmasti, mutta myös muut syyt, erilaisilla todennäköisyyksillä. Seurauksillakin on omat seurauksensa, joten seurausten ketju saattaa olla pitkä. Monet seuraukset ovat ennakoimattomia. Ne saattavat olla hyviä tai huonoja. Jos aikoo paha, mutta vahingossa tekeekin hyvää, pitäisikö tästä kiittää. Moraalinen onnekkuus on ongelma. Teon seurauksia saatetaan myös tulkita eri tavoin: toisen mielestä seuraus on paha, toisen mielestä taas samantekevä.

Kun seuraukset otetaan huomioon, emme voi ajatella vain aktiivisia tekoja vaan meidän tulee huomioida myös, mitä omissioista eli tekemättömyydestä seuraa. Esimerkiksi A hukuttaa B:n tai A antaa B:n hukkoa. Molemmissa tapauksissa tulee arvioida toiminnan ja seurausten suhdetta.

Huomautus: Vakava virhe vastauksessa on, jos kokelas väittää, että utilitarismi korostaa taloudellista hyötyä tai että voisimme arvioida tekojen utiliteettia vain oman etumme ja hyvämmen kannalta. Sekä Bentham että Mill korostivat sitä, miten kaikkien teon vaikutuspiiriin kuuluvien hyvä tulee arvioida puolueettomasti ja samalla painoarvolla. Virhe on myös väittää, että utilitaristisin perustein on helppo oikeuttaa vääriä ja rikollisia tekoja; kokelas esimerkiksi väittää, että yhden ihmisen saa uhrata muiden mielihyvän takia. Tämä on asiantonta vääristelyä, joka ei kuulu opetus suunnitelman piiriin. Toinen tyypillinen virhe on sanoa, että köyhä saa varastaa rikkaalta, koska köyhä tarvitsee rahaa enemmän kuin rikas.

Tehtävä 4

Filosofian dilemmat ovat aina äärimmilleen yksinkertaistettuja tilanteita, joissa henkilöllä on valittavanaan vain vääriä vaihtoehtoja. Oman tyttären uhraaminen on väärin, mutta niin on sotatovereiden pettäminenkin. Maijalla on vain huonoja vaihtoehtoja. Liisan olisi hyvä tietää totuus, mutta se saattaa järkyttää häntä. Ehkä poikaystävä katoaa hänen elämästään pian joka tapauksessa. Ellei Maija kerro, Liisa voi joutua noloihin tilanteisiin.

Miten on mahdollista sanoa, ettei dilemmoja ole olemassa? Dilemmoja pohdittaessa on olennaista, ettei dilemman sisältävää kertomusta muuteta. Ei esimerkiksi saa ehdottaa, että Agamemnon uhraisi härkiä tyttärensä sijasta. Ei saa ehdottaa, että Maija puhuu poikaystävänsä kanssa ja uhkaa kertoa, ellei poikaystävä muuta tapojaan. Elämässä on kuitenkin aina vaihtoehtoja, joiden mukaan ottaminen hävittää dilemman. Tätä kutsutaan perinteisessä logiikassa "dilemman sarvien välistä menemiseksi". On ehkä mahdollista rakentaa dilemma niin, ettei sarvien välistä ole menemistä, mutta tämä taas tarkoittaa sellaista tilannetta, joka ei esiinny todellisuudessa. Esimerkki valaisee jälleen asiaa. Usein dilemma ratkeaa, kun ajattelee, mitä uhri itse haluaisi tehtävän (kultainen sääntö). Luolasta on vain yksi ulospääsy, ja vesi nousee nopeasti luolaan uhaten hukuttaa kaikki. Lihava mies juuttuu luolan aukkoon siten, ettei häntä saa irti surmaamatta häntä. Uhrin on hyväksyttävä oma kuolemansa, koska hän kuolee joka tapauksessa. Tämä esimerkki on epärealistinen ja ylidramaattinen. Se kuitenkin auttaa ymmärtämään kultaisen säännön ja eettisen yleistettävyyden ajatusta.

Dilemmat ovat filosofisesti hyödyllisiä vain, jos niiden avulla voi oppia ja harjoitella etiikan periaatteiden soveltamista käytännön tapauksissa. Useimmiten dilemmat ovat vain ajatusleikkiä.

Tehtävä 5

Klassinen määritelmä on vain yksi mahdollinen tiedon määritelmä. Ei ole mitään erityistä syytä, miksi se olisi ainoa tai edes paras tiedon määritelmä tai täsmällinen luonnehdinta. Esimerkiksi ns. Gettier-paradoksit ovat merkittävästi vähentäneet luottamusta klassiseen tiedon määritelmään. Kysymykset (a) ja (b) ovat siis mielekkäitä.

a)

Tieteellinen tieto muuttuu koko ajan. Uudet teorit, paradigmat (Kuhn) ja näkemykset si-
vuuttavat entiset, jotka painuvat historian hämärään. Tieteen historia on täynnä hylättyjä
teorioita, jotka olivat aikanaan tieteellistä tietoa. Maakeskeinen kosmologia, humoraalipato-
logia, alkemia, teleologiset fysiikan teorit ja muut vastaavat opit olivat joskus tieteellisen
tiedon viimeinen sana. Nyt ne ovat vanhoja ja kumottuja tai ainakin syrjäytettyjä teorioita.
Satoja vuosia uskottiin, että euklidinen geometria on ainoa oikea geometria. Nyt tiedämme,
että näin ei ole. Tieteellinen tieto siis muuttuu. Klassinen tiedon määritelmä ei salli tiedon
muuttumista. Syynä on muuttumattoman totuuden vaatimus.

b)

Tieteellinen tieto on mahdollista määritellä monella tavalla. Mikä näistä on paras tai edes
hyvä, on kiistanalaista? Seuraavassa on 5 eri mahdollisuutta: (1) Tieteellinen tieto on pitkälle
varmennettujen, keskenään ristiriidattomien hypoteesien joukko. Tämä määritelmä sopii
hyvin luonnontieteeseen. Popperin versio on hieman erilainen: Tieteellinen tieto on toistai-
seksi kumoutumattomien hypoteesien joukko. (2) Tieteellinen tieto on pragmatistinen käsi-
te, jonka mukaan tieteellinen tieto koostuu väitteistä, joiden avulla pystytään suunnista-
maan maailmassa ja jotka auttavat ihmistä muuttamaan maailmaa haluttuun suuntaan. Tek-
nologian kehitys on luonnontieteen tiedon olemassaolon todisteena. (3) Tieteellinen tieto on
asymptoottisesti totuutta lähenevä: ideaalisesti voi väittää, että tieteellinen tieto lähenee
koko ajan lopullista ja oikeaa tietoa maailmasta. Tämän hetken tieteellinen tieto siis lähenee
lopullista tietoa maailmasta. Jos näin tapahtuu, meillä on tieteellistä tietoa. Tieteellinen tieto
koostuu perustelluista uskomuksista ja teorioista, joilla on tällainen (lopullista) totuutta lä-
henevä ominaisuus. (4) Tieteellinen tieto voidaan määritellä institutionaalisesti. Tieteellinen
tieto on informaatiota, jota yliopistot ja tieteelliset tutkimuslaitokset tuottavat. (5) Tieteelli-
nen tieto voidaan määritellä myös menetelmällisesti. Tieteellinen tieto koostuu niistä teori-
oista, joita pidetään parhaina järjestelmällistä, kriittistä, testattavissa olevaa, julkista ja itse-
ään korjaavaa tieteellistä menetelmää noudattavassa tutkimustoiminnassa.

Tehtävä 6

Hyvä vastaus ilmentää erityisesti kokelaan filosofista mielikuvitusta haastavan sitaatin tulkinnaissa.

Herakleitos oli tunnettu vaikeasti tulkittavista väitteistään jo omana elinaikanaan. Siitä syystä hän sai lempinimen Hämärä. Herakleitos on kuitenkin esisokraatikoista tunnetuimpia. Esisokraatikoilta tunnetaan vain fragmentteja ja aikalaislainauksia, joihin kuva heistä perustuu. Herakleitoksen väitteistä tunnetuimmat ovat varmasti "Kaikki virtaa" ja "Et voi astua kahta kertaa samaan virtaan". Tehtävänannossa on mainittu toinen vesivertaus, joka ei ole ristiriidassa edellisen kanssa.

Herakleitos on samankaltainen dialektikko kuin myöhemmin Hegel. Maailma on prosessi, joka etenee ristiriitojen ja taistelun kautta kohti jotakin uutta. Virta on elämän vertauskuva. Jokainen tapahtuma on mitä on, kun se kohdataan ja eletään. Sitten se on ohi, eikä se koskaan enää palaa. Ihminen on astunut tapahtumien virtaan, kuten hän aina tekee, mutta tapahtumat ovat jo muuttuneet niin, ettei samaa ole enää olemassa. Voi vain astua mukaan uusiin tapahtumiin. Maailma on dynaaminen ja alituisen muuttuva. Ihmisen elämässä ei ole mitään vakioista. Ainoa, mikä pysyy, on elämä ja tapahtuminen itse (virta ja sen uoma), mutta se, mikä tapahtuu, on alati uutta (vesi). Myös Hegelin dialektiikassa elämä etenee tällaisen erityisten ristiriitojen kautta. Herakleitoksen virtaan astumista koskeva väite kuulostaa loogisesti ristiriitaiselta, mikä antaa sille erityistä kiinnostavuutta ja tyyllistä iskevyyttä. Maailma on ristiriitainen, eikä maailman ristiriidoista päästä koskaan eroon. On metafyyminen virhe yrittää tavoittaa ristiriidatonta maailmaa. Mutta jos maailma on aina ristiriitainen, se on myös hämärä. Ristiriitaisuus merkitsee aina hämäryyttä.

Tehtävä 7

Demokratia on yksi mahdollinen tapa järjestää yhteiskunnallinen päätöksenteko. Tässä tarkastellaan vain demokratiaa ja sen ihanteellista filosofista mallia. Demokratia on kansanvaltaa. Kansa ilmaisee tahtonsa esimerkiksi äänestämällä vapaissa vaaleissa. Vaalin voittaja määrittellään jonkin erikseen hyväksytyyn säännön perusteella. Sääntöjä on suuri määrä, ja niiden ominaisuuksien tutkiminen on oma yhteiskuntatieteen haaransa. Selvin sääntö on yksinkertainen äänten enemmistö. Toimivissa demokratioissa näihin sääntöihin kuuluu yleensä myös yksilöitä ja vähemmistöjä suojelevia säädöksiä.

Kun on äänestetty, voittajan tahto toteutuu mutta häviäjän ei. Kehittyneessä demokratiassa häviäjä hyväksyy tappionsa. Tämä on osa demokratian pelisääntöjä, joita ilman ei ole demokratiaa. Hyvä syy hyväksyntään on, että äänestykset toistuvat ja voittajat vaihtuvat. Seuraavalla kerralla "me" tahdomme voittaa, joten teemme työtä voiton eteen. Muutamme ehkä kantaamme ja vaadimme sen huomiointia. Demokraattinen päätös ei ole peruuttamaton, vaan seuraava vaali voi muuttaa kaiken. Olennaista on silloin, että äänestyksen tulos ei ole aina sama ja ennalta tunnettu. Kehittymättömässä demokratiassa esimerkiksi ryhmä A on suurempi kuin B, ja A sekä B äänestävät ryhmänä. Silloin A voittaa aina ja B:lle syntyy hyvä syy kapinoida. Demokratia ei toimi. Kehittyneessä demokratiassa taas A:n ja B:n valtasuhteet muuttuvat koko ajan, kun äänestetään yksilöinä. Äänestäjällä on oma ääni, ei ryhmän tai auktoriteetin ääntä. Ei siis ole syytä kapinoida, vaan odottaa uusia vaaleja (äänestystä).

Kehittyneessä demokratiassa eri ryhmät neuvottelevat keskenään. Tällöin myös häviöjä saa osan tavoitteistaan toteutettua, ja siksi tyytyminen tappioon on helpompaa. Kehittymättömässä demokratiassa ei hyväksytä, että asiasta voi olla monta totuutta, jolloin neuvottelu ei ole mahdollista. Tämä johtaa helposti väkivaltaan.

Tehtävä 8

Buridanin aasi on vanha pila, jota ei ole tarkoitus ottaa vakavasti. Aasi voi aina heittää arpaa, joka määrää, mistä kasasta syödään. Aasi voi myös syödä jostakin kasasta, mistä vain. Perustellut valinnat ovat eri asia. Puhumme rationaalisista valinnoista, teoista ja toiminnasta. Perusteet eivät ole vain eettisiä perusteita, vaan useimmiten vain prudentiaalisia (käytännöllisesti järkeviä tekijän omalta kannalta).

a)

Ihminen valitsee eettisesti tai prudentiaalisesti. Kun puhutaan valinnoista, tarkoitetaan yleensä prudentiaalisuutta. Tässä kyseessä ei ole etiikka. Prudentiaalinen hyvä valinta on sellainen, että oma etu tulee oikein huomioiduksi, ilman että muille aiheutuu turhaa haittaa. On hyvä valaista asiaa esimerkein. Ihminen harkitsee ja laskelmoi, mikä kannattaa ja mikä ei, mitä seurauksia valinnalla on minulle ja muille, ja tekee sitten päätöksen, jonka mukaan hän toimii. On olemassa tavoiteltu päämäärä ja keinot tavoittaa se. Keinoihin tulee kiinnittää valinnassa erityistä huomiota.

b)

Jos vaihtoehto A on parempi kuin B ($A > B$) tietyn ihmisen omalta kannalta, tuntuu mahdottomalta, että hän valitsisi B:n. Jos hän valitsee B:n, se on ilmeisesti hänen paras vaihtoehtonsa. Tilanne on silloin ristiriitainen: aluksi oletettiin $A > B$, mutta valinnan jälkeen ilmenee, että oikeastaan $B > A$. Jos A on paras vaihtoehto, se on myös valinnan kohde.

Tällainen logiikka tuntuu kuitenkin sotivan arkiajattelua vastaan. Jos edessäni on maitoa ja vettä ja pidän maitoa vettä parempana (maito > vesi), voin aivan ilmeisesti silti ottaa vettä – jos niin haluan ja päätän. On olennaista ymmärtää tällaisen esimerkin vaikeudet logiikan kannalta.

c)

Valinnat saattavat olla eettisesti merkittäviä tai ei. Eettinen arviointi tapahtuu etiikan periaatteiden mukaan (tätä ei kysytä). Miten arvioida valintaa maidon ja veden välillä? Valintoja arvioidaan teon tekemisen jälkeen. On siis eri asia suunnitella ja perustella valinta ennen tekoa ja arvioida valintaa jälkikäteen. Usein hyvältä näyttävä valinta osoittautuu huonoksi jälkikäteen. Seuraava esimerkki kuvaa asiaa: Uusi takki kaupassa houkuttaa, mutta kotona totean, että se ei sovi minulle. Jos olen jo ostanut takin, totean valintani huonoksi. Valintoja arvioidaan jälkikäteen asettamalla valinnan motiivit ja valinnan seuraukset mahdollisimman laajaan asiayhteyteen ja arvioimalla tulosta omien arvojen toteutumisen kannalta. Uusi takki on liian kallis ja ylellinen. Sitä ei edes kehtaa käyttää. Jos olen arvoiltani vaatimaton ihminen, ostamisen motiivit olivat omalta kannaltani huonot. Pelkään ystäväni reaktiota, koska olen arvoiltani sosiaalinen ihminen. Jotkin valinnat ovat onnistuneita, koska ne palvelevat ja ilmentävät arvojani oikealla tavalla. Arvostan luontoa ja teen sen mukaisia valintoja. Ne ovat hyviä valintoja myös jälkikäteen ajatellen.

Tehtävä +9

Ihmisiä on aina tarkkailtu ja valvottu. Järjestäytynyt yhteiskunta vaatii tietoa ihmisistä ja ihmisten toimista. Kilpailutilanteessa on hyvä tietää, mitä vastustaja aikoo. Vihollisen toimia on pakko tarkkailla. Vihollista vakoillaan. Tarkkailu on kuin katselemista, mutta valvonta merkitsee kontrollitoimia. Vihollista ei pysty valvomaan. Nopeuskamerat maantien varrella valvovat, koska niiden ottamien kuvien perusteella on tarkoitus sakottaa rikkomuksista. Kaupungeissa on "valvontakamerat", jotka eivät oikeastaan valvo vaan pelkästään tarkkailevat kadulla kulkijoita. Tärkeintä on huomata, että tarkkailun ja valvonnan mahdollistaa teknologian kehittyminen. Kameravalvonta on mahdollista. Puheluita, Internetiä ja kaikkea tietoliikennettä tarkkaillaan paikallisesti ja kansainvälisesti. Eri toimijat pyrkivät salaamaan tietoliikenteensä mahdollisimman hyvin, mikä puolestaan vaatii uutta teknologiaa ja tietotaitoa. Kyseessä on teknologinen kilpajuoksu, jota on nähtävästi mahdotonta pysäyttää.

Usein sanotaan "Isoveli valvoo" (Orwell, 1984), kun tarkoitetaan valtion, erityisesti diktatuurien, harjoittamaa valvontaa ja tarkkailua. Meistä ihmisistä kerätään kaikenlaista tietoa. Liike-elämä, liikennelaitos, kauppa, pankit tietävät meistä paljon. On vaikea tietää, mitä meistä tiedetään. Siksi ihmiset vetoavat eettisesti yksityisyyden suojaan oikeutenaan ja vaativat tämän oikeuden kunnioittamista. Tällainen oikeus on tyypillinen modernin liberalistisissa yhteiskunnissa. On yhteiskuntia, joissa tätä oikeutta ei tunneta (esimerkkejä). Meistä (kenestä?) yksityisyys tuntuu arvokkaalta ja olennaiselta oikeudelta. On vaikea kuvitella yksilöä ilman tätä oikeutta. Jos oikeus on olemassa, seuraava kysymys koskee oikeuden alaa ja sen rajoittamisen perusteita. Kaikilla oikeuksilla on rajansa, kuten omistusoikeudella. Toista ihmistä ei voi omistaa. Joskus omaisuus pakkolunastetaan valtiolle, esimerkiksi sodan vuoksi. On siis selvää, että oikeudella yksityisyyteen on rajansa. Selkeää on esimerkiksi, että rikos ei kuulu yksityisyyden suojan piiriin ja että oma koti taas on yksityisyyden suojan piirissä. Kaikissa tapauksissa rajanveto ei kuitenkaan ole näin helppoa.

Millä perusteilla ihmisiä saa valvoa ja tarkkailla? Kaikki, mikä mahdollisesti vahingoittaa toista ihmistä ja yhteiskuntaa, on valvonnan piirissä. Vaikea ongelma on, saako itseään vahingoittaa ilman, että valvoja puuttuu asiaan. Ihmisiä ei kuitenkaan saa valvoa ilman epäilystä vahingon ja vahingonteon mahdollisuudesta.

Saattaa olla, että ihmiset hyväksyvät tarkkailun liian kevytmielisesti. Moni sanoo, että minua saa tarkkailla, koska en tee mitään väärää. Tätä on hyvä käsitellä kriittisesti.

Miten ja missä saa tarkkailla? Tarkkailu on perusteltua kaikkialla, missä vaara on koko ajan läsnä. Valvonta on hyvä keskittää sinne ja vain sinne, missä odotetaan vaikeuksia. Tämän selvittäminen vaatii tutkittua tietoa. Tieto on tässä olennaista. Silti ihmisille pitää aina jättää tilaa ja sallia oma elämä riskeineen. Tätä tarkoittaa oikeus yksityisyyteen.

Kuka saa tarkkailla? Yhteiskunnassa tarkkailu on annettu tehtäväksi erityisille viranomaistoille (esimerkkejä). Tarkkailu vaatii lupaa, jonka antaa jokin auktoriteetti. Systemaattinen naapurien tarkkailu on kiellettyä. Yksityinen ihminen ei saa tarkkailla, vakoilla ja tirkistellä toisia. Tarkkailu on aina luvanvaraista. Myös julkisella paikalla tarkkailu on rajoitettua (tuijottaminen, seuraaminen); sielläkin on noudatettava hyviä tapoja ja tarpeellista varovaisuutta. Valvontakameran asentaminen salaa toisen asuntoon ja kuvamateriaalin nauhoittaminen ovat rikoksia. Teknologian kehittyminen mahdollistaa aivan uudenlaisen rikollisuuden. Virallinen valvonta saattaa paisua liialliseksi, jolloin valvotuneiden kansalaisten on tehtävä aloite turhan ja liiallisen valvonnan karsimiseksi. Kaupan ja vastaavien suorittama asiakkaiden tarkkailu on erityinen ongelma, jota on hyvä pohtia erikseen. Myymälävarkaat on tietysti saatava kuriin.

Tehtävä +10

Oppisuuntien vastakkaisuus tarkoittaa opillista yhteensopimattomuutta syvässä mielessä: maailma ja metafysiikka näyttäytyvät kokonaan eri valossa eri koulukunnille.

a)

Idealismia on useita eri tyyppisiä, esimerkiksi Hegelin absoluuttista ja Berkeleyyn subjektiivista idealismia. Niille on yhteistä sielullisen, henkisen ja käsitteellisen korostaminen maailman peruseriaatteena. Maailman todellisuus on henkistä, vaikka me usein erehdymme luulemaan toisin. Leibnizin monadit ovat henkisiä tai sielullisia eri todellisuuden tasoilla, ensin tajunnan ulkopuolella olevina ja lopulta itsensä tiedostavana ajatteluna. Tämä ajatuskulttuuri on ymmärrettävä. Ihminen ajattelee ja tiedostaa maailman, joka on samaa ainesta kuin tiedostaminen ja ajattelu. Ihminen on sielullinen olento, joka on osa maailman kokonaisuutta ja pystyy siksi myös tiedostamaan maailman.

Myös materialismia on monenlaista, esimerkiksi Demokritoksen, Epikuroksen, Hobbesin ja Marxin materialismi. Materialistit väittävät maailman olevan ei-henkistä ja jossain mielessä materiaalista. Ihminen itse on kokonaisuudessaan materiaallinen prosessi, joka toimii samalla tavalla kuin kaikki muukin maailmassa. Tämä osuu hyvin yhteen luonnontieteen historiasta tutun mekanistisen maailmankatsomuksen kanssa. Ihminen ja luonto ovat kuin pieni ja suuri kone, jossa liike välittyy paikasta toiseen materiaalien olioiden suoran kontaktin välityksellä. Luonnontieteen kehitys tuntuu tukevan materialismia. Materialismin on jotenkin selitettävä sielulliset ilmiöt aineellisina, elleivät ne ole vain harhaa. Materialismin suurena vaikeutena on selittää, mitä materia (aine) oikeastaan on. Me tutustumme aineeseen vain aistien ja ajattelun välityksellä, mikä ei välttämättä anna meille oikeaa kuvaa aineesta. Sielullisuus on ihmiselle tuttu suoraan oman kokemuksen kautta. Kokemus on sielullista ja siksi välittömästi tuttua.

Dualistiset opit yhdistävät materialismin ja idealismin (Descartes) siten, että ruumis ja luonto ovat aineellisia ja ajattelu sielullista.

b)

Tässä voi valita vaikkapa Hegelin ja Marxin, Berkeleyyn ja Hobbesin tai Leibnizin ja Epikuroksen. Tärkeää on, ettei valitse dualistia. On hyvä valita joku niistä filosofeista, joita on ohimennen esitelty kohdassa (a).

c)

On luonteva ajatella, että realisti on kuin materialisti ja antirealisti kuin idealisti. Realisti väittää, että on olemassa maailma riippumatta havainnosta ja ajattelusta. Hän voi sanoa, että tämä todellinen (an sich) maailma jää aina tuntemattomaksi (Kant) tai että tämän maailman voi tehdä tunnetuksi ja tiedetyksi tieteen avulla. Tämä on tieteellistä realismia. Realistin ei ole pakko sanoa, millainen maailma on, onko se esimerkiksi ainetta. Riittää, että maailma on itsenäisesti olemassa. Usein metafysisinen realismi saa epistemologisia sävyjä. Tärkeintä ei silloin ole maailman perimmäinen luonne, vaan mahdollisuus saada tietoa maailmasta ja sen lainalaisuuksista.

Antirealisti on eilispäivän idealisti. Hän sanoo, että maailma on olemassa vain kielen, ajattelun ja muun mielen toiminnan välityksellä. On myös mahdollista olla sisäinen realisti, joka on välittävä kanta realismin ja antirealismien välillä. Sisäinen realisti sanoo, että tietty käsitteellinen, kielellinen ja ajatuksellinen viitekehys tarvitaan, ennen kuin voidaan puhua maailman itsenäisestä (reaalisesta) olemassaolosta jossakin tarkassa mielessä. Maailma on olemassa (realismi), mutta vain jonkin viitekehysten rajoissa – sen sisällä. Varsinaista antirealistia on joskus vaikea erottaa sisäisestä realistista. Antirealisti voi esimerkiksi sanoa, että kaikki on olemassa vain kielessä, mikä on lingvististä antirealismia. On mahdotonta kuvitella maailmaa an sich.

Tieteenfilosofiassa Thomas Kuhn on tyypillinen antirealisti: ei ole tieteen kohdetta ilman paradigmaa, ja paradigman muuttuessa tieteen kohde muuttuu kokonaan toiseksi. Paradigman P mukaisella maailmalla ei ole yhtymäkohtaa uuden paradigman Q mukaisen maailman kanssa. Esimerkki: Newtonin fysiikka ei puhu samasta asiasta kuin Einsteinin fysiikka. Aristoteleen "luonto" oli kokonaan eri asia kuin meidän nykyaikainen luontomme. Aristoteleen luonto oli teleologisen paradigman tuottama rakennelma. Tämä ajattelutapa ilmentää anti-realismia: maailmaa itsessään olemassa olevana ja tiedon kohteena ei löydy. Tiede luo omat kohteensa.